

УДК 821.161.2.-7.09(477.8)“1920/1940”

Наталія Особа

DOI 10.25128/2617-3427 20.52.08

Творчість Анатолія Курдидика в сатиричному дискурсі Західної України 20-40-х років ХХ століття

У статті досліджено ідейно-тематичні і жанрово-стильові особливості пресової сатири Західної України в 20-40-х роках ХХ століття, означено її тематичне наповнення та специфічні особливості на прикладі творчості письменника львівської літературної групи «Дванадцятка» Анатолія Курдидика. З'ясовано специфіку розвитку гумористично-сатиричних жанрів, зокрема, фейлетону політичного фейлетону. Досліджено особливості соціального і морального конфліктів у його творчості.

Ключові слова: сатира, гумор, політична сатира, фейлетон, нарис, гумореска, комічне, іронія.

Nataliia Osoba Creativity of Anatol Kurdydyk in the satirical discourse of Western Ukraine in the 20-40s of the XX century

The article examines the idea-thematic and genre-style features of the press satire of Western Ukraine in the 20-40s of the XX century, identifies its thematic content and specific features on the example of the creative work of writer Anatoly Kurdydyk, who belongs to the Lviv literary group “The Twelve”. The specifics of the development of humorous-satirical genres, in particular, the feuilleton of the political feuilleton, are clarified. The peculiarities of social and moral conflicts in his creative work are studied.

Key words: satire, humor, political satire, feuilleton, essay, humoresque, comic, irony

Постановка наукової проблеми та її значення.

Предмет сатири і форми його втілення завжди були нерозривно пов'язані з процесами, які розгорталися в суспільстві. Сатирична думка відображала найгостріші соціально-політичні та соціально-культурні суперечності. Вона була в авангарді осмислення реальних подій і явищ.

Реагування сатири на дійсність, з одного боку, відзначалося оперативністю, а з іншого – у свій спосіб концептуалізувало її. Відтак сатира завжди посідала особливе місце в контексті творчого літературного і літературно-публіцистичного творчого процесу, поєднуючи гостросоціальне та художнє. Актуальність сатиричної тематики вимагала використання найефективніших комунікативних засобів і форм комунікації, здатних впливати на суспільні процеси і читацьку аудиторію. Своєю чергою, це позначалося як на трансформації жанрової палітри, так і на зміні тематичного поля сатиричних творів.

Західноукраїнська сатирична проза 20-40-х рр. XX ст. за кількістю порушуваних тем і проблем винятково різноманітна і багата. Однак, у контексті тогочасної традиції, не зважаючи на її суспільну роль в житті української нації, досліджена, на жаль, поверхнево. У цьому контексті наше дослідження є актуальним. Його **мета** полягає в аналізі ідейно-тематичних і жанрово-стильових особливостей сатиричної прози означеного періоду.

Методологічною основою для вивчення обраної проблеми послужили праці українських учених із питань комічного, сміхової культури, іронії та сатири, а також народного світогляду В. Габора, С. Хороба, А. Капелюшного, Б. Нижанківського, Лідії Сніцарчук.

Виклад основного матеріалу.

А. Курдидик свої сатиричні і сатирично-гумористичні твори публікував на сторінках різноманітних періодичних видань. Він активно співпрацював із багатьма часописами з різною редакційною політикою, мистецькою програмою, репрезентацією тих чи інших літературних груп і напрямків, часто не просто несхожих між собою, але й антагоністично налаштованих.

Творчий шлях літератора розпочався в 1924 році з публікації в місячнику «Поступ» нарису «Осьмак» [9, с. 138]. Цей нарис відповідав ідейній орієнтації часопису на релігійність та національну ідею, також його меті «формувати свідомого українця-патріота, українця-християнина з неординарним, величним характером,

прищеплювати молодому поколінню високі цінності» [11]. Для розуміння становлення молодого письменника цей факт набуває особливої ваги з огляду на політичні та ідеологічні ситуації, що склалися у 20-ті роки, а саме: бездержавність нації, геополітична розірваність, поразка у визвольних змаганнях, занепад духовності, наступ більшовизму. Додамо, що сам молодий письменник на той час вже мав досвід конфліктів з польською владою, відбув кілька арештів, службу у польському війську, куди його забрали зі студентської лави.

Журналістську діяльність А. Курдидик розпочав у перемишльській газеті «Український голос», а продовжив у львівських періодичних виданнях «Неділя» і «Діло». Свої літературні твори, серед яких оповідання, нариси, фейлетони, друкував також у періодичних виданнях «Назустріч», «Дажбог», «Жіноча доля», а гуморески й політичну сатиру – в «Зизі», «Жорнах» і «Комарі».

Означені видання хоч і декларували себе як незалежні, проте, як вже зазначалося, орієнтувалися на програми певних літературних, суспільно-політичних, ідеологічних, громадських об'єднань, угруповань і організацій. Відтак редакційна політика мала вплив на зміст, форму і стиль творів, які там публікувалися. Тому тематика, жанри, а найперше – модальність сатиричних і сатирично-гумористичних дописів А. Курдидика мали суттєві відмінності в залежності від того, для якого видання готувалися.

«Зиз», «Жорна» і «Комар» були критично налаштовані до всіх учасників передусім галицького суспільно-політичного і мистецького процесу. Проте тут часто публікувалися і гуморески, анекдоти, сценки, іронічні вірші, афоризми, шаржі, карикатури розважального характеру. Метою їх було як залучення якнайширших кіл читачів і передплатників, так і запобігання цензурі. Висока майстерність володіння ресурсами сатиричного письма авторів часописів створювала можливість наповнювати свої твори гострим політичним підтекстом. Пошуки нових літературних форм, гра зі словом і композицією, висока

ерудиція, гострий критицизм і активна громадянська позиція були притаманні А. Курдидику, який публікував свої твори переважно під псевдонімом Осія Гольтіпака. Окрім цього літературного імені були ще й інші, частина з яких ще й досі не розшифрована. Для прикладу, Лідія Сніцарчук вважає, що псевдонім Аль належить А. Курдидику, оскільки фейлетон під назвою «Фейлетонова трагедія», опублікований у «Жорнах» підписаний таким іменем за своїми мовно-стилістичними ознаками дуже близький до творів Осія Гольтіпаки [10, с. 88].

Сюжет цього фейлетону можна розглядати і як пояснення, чому автори часопису ховалися за вигаданими іменами. Відомо, що сатиричні видання часто мали проблеми з владою, судами, а тиражі конфісковувалися. Автор у «Фейлетоновій трагедії» зазначає, вибір у фейлетоніста невеликий – його твір або неактуальний, або його чекає табір Береза Картузька. А теми, «які не пахли Березою Картузькою» були нецікаві письменнику-сатирику.

У своїй монографії «Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20-30 рр. ХХ ст.» Лідія Сніцарчук виділяє чотири тематичних блоки критичної періодики цього часу:

- суспільно-політичне життя галицьких українців;
- українсько-польські взаємини;
- міжнародні події;
- проблеми української культури в Галичині [10, с. 97-

146].

Кожен блок охоплював різні антагоністичні явища суспільного життя. Для прикладу можна назвати проблеми освіти, судочинства, партійної і парламентської діяльності, громадських організацій, міжнаціональних стосунків тощо. Треба додати, що галицька сатира не обмежувалася життям свого регіону.

Як свідчить дослідження В. Габора «Карпатська Україна у дзеркалі сатирично-гумористичного ілюстрованого журналу «Комар» (1938-1939 рр.): хроніка подій», ця тема також привертала увагу й широко висвітлювалася у різножанрових сатиричних творах.

Внаслідок детального аналізу часопису за 1938-1939 рр. дослідник відшукав 65 публікацій та карикатур цієї тематики, що є красномовним свідченням того, як гаряче були сприйняті саме утворення самостійної Карпатської України і явища, які вона породила [1].

За допомогою художніх та візуальних засобів в «Комарі» віддзеркалені такі теми: «Відлуння москвофільства в Закарпатській Україні», «Міжнародна зрада Чехословаччини: Мюнхенська угода 1938 р.», «Віденський арбітраж 1938 р.: угорська окупація частини Карпатської України», «Утворення та розвиток Карпатської України», «Карпатська Україна очима польської преси та польських політиків у відображенні “Комара”», «Чужий гумор про Карпатську Україну» [1].

Велика частина сатиричних заміток і повідомлень виходили в рубриці «Точка над “к”» без зазначення авторства, не завжди можна встановити і авторство фейлетонів, гуморесок, означених рідко вживаними псевдонімами.

Яскраво вираженою сатиричністю характеризуються ті тексти, в яких йдеться про втручання сусідніх держав у справи Карпатської України, їх згубний вплив, прикритий начебто шляхетними намірами. Галицькі автори особливо дошкульно висміювали і засуджували прояви москвофільства, з негативними наслідками якого були добре знайомі і в Галичині. Так, автор під іменем Закарпатський Комаренко в повідомленні від першого квітня саркастично перелічує русофільські часописи, назви яких написано з малої літери (вестнікі, політікі, путі й неделі). Далі йдеться про те, що вони мають «кільканадцять або й більше післяплатників, передплатників», а тому зрікаються «урочисто» «автономної допомоги з диспозиційних фондів Праги, Будапешту й польських злотих» [3]. В цьому короткому іронічно-саркастичному повідомленні простежується вся палітра зазіхань на закарпатські землі, нівеляція українства, пропаганда так званого «подкарпатського русинства», окремішності мови (язика) тощо. Короткі сатиричні повідомлення

підсилюються карикатурами авторства Едварда Козака і Лева Синишина, на яких зокрема зображено прихильників і покровителів москвофільства («кацапства»). Це циган в будьонівці, лукавий єврей, чеський військовий в кашкеті, добре вгодований закарпатський пан. Всі вони їдуть верхи на мамонті, а перепиняє їх гуцул з пилкою, якою один бивень він вже відпиляв. Алегорія мамонта в косоворотці і кашкеті прозоро натякає на спонсорів русофільства, а відпиляні бивні – на послаблення їхніх позицій.

На сторінках «Комара» висміювалася мова москвофілів, якої місцеве населення не розуміло, приймаючи, наприклад, «очень» за «око». Тут можна віднайти численні приклади словесної гри, каламбурів, які активно використовувалися для висміювання місцевих і прийшлих політиків, громадських діячів, шовіністичної преси. В часописі була окрема рубрика «Словар „Комаря”», де іронічно тлумачилися окремі поняття. За цим словником автономія, надана Чехією так званій Підкарпатській Русі, доречно тлумачилася як абсурд, оскільки в реальності це було просто словоблуддя чеських політиків.

В сатиричній формі висвітлювалися історичні події переходу Закарпаття під юрисдикцію то однієї, то іншої держави, зокрема політичні ігри, пов'язані з захопленням Судетів і трагедією Чехії, Мюнхенською змовою, за якою великі держави здійснювали переділ Європи. У вірші Т. Курпіти «Оком по Європі» словесно розгортається зміст карикатури Е. Козака «Чеські окуляри», крізь які бачилася надія на допомогу Англії чи Росії. Автор пише, що Прага даремно пригосає «англійських ситих кумів», закликає чехів до здорового глузду, бо гостина буде коштувати «цілих Судетів». Прикметно, що незаангажоване бачення письменника-сатирика було далекогляднішим від бачення політиків.

Зі сторінок часопису постає ціла галерея дуже точних карикатурних (графічних і словесних) портретів можновладців – Бенеша, Гітлера, Чемберлена, Сталіна, Муссоліні, Ворошилова, Гаха. Україноцентризм авторів і редакції аналізованого періодичного видання яскраво

проявився в тому, що засновник Карпатської України А. Волошин змальовувався винятково позитивно.

Популярним жанром на теми долі Карпатської України були алегоричні замітки, що нагадували короткі прозові гуморески, та алегоричні фейлетони. Так, для прикладу, у фейлетоні «Пошились в дурні» (авторський псевдонім Ной) розповідається про двох двоюрідних братів, один з яких сам автор, а другий його «двоєстарший» та «двоєдужчий» брат. Так сталося, що до клітки молодшого потрапило два поштових голуби старшого. Той з обуренням вимагав повернути. Знайшлося двоє сусідських парубків, що «мали око» на старшого. Вони стали намовляти автора не піддаватися на погрози, не боятися, твердо стояти на своєму і голубів не повертати. Коли справа дійшла до бійки, созики пропали. В результаті «двоєдужчий» побив «двоє слабшого». Тоді й віднайшлися парубки і стали ще дорікати автору, прозивати його «смаркачем» і «жабою», обурюватися, як він сміє так чинити зі старшими. Від сорому за свою необачність і безпорадності наш фейлетоніст почав плакати. Така розв'язка сюжету. За типізацією картини можна вважати, що цей твір заснований на народному оповіданні. Близька до розмовного стійкого звороту і назва. Фейлетонної злободенності йому надають деталі. Наприклад, використане порівняння «загадав їх звороту, так само, як Гітлер Судетів у чехів». Композиція твору збудована за законами жанру фейлетону. Він розпочинається тезою і завершується таким висновком: «Коли часописи почали нотувати високу тенденцію до плачу в Чехословаччині, я перший зрозумів чехів. Так плаче людина, що рахувала на союзників і пошилася в дурні» [3, с. 3]. Власне висновок і розкриває таємницю всіх алегоричних образів фейлетону як таких, що уособлюють великі й малі держави на карті Європи наприкінці 30-х років ХХ ст., та стосунків між ними, а сам фейлетон у стислій формі засобами іронії і частково сарказму виконує дві функції – засуджує агресивність і перестерігає недалекоглядність.

В численних сатиричних повідомленнях використовувалися алегоричні образи свиней, волів, слона,

годівельника волів, за допомогою яких розвінчується брехлива пропаганда загарбницької Угорщини щодо начебто добровільного і давно бажаного приєднання Карпатської України до їх держави. Таким зокрема є сатирично-гумористичне повідомлення під назвою «Краснорічивість», де йдеться про те, що на з'їзді хліборобської партії висунута ідея «поліпшити мадярську расу волів заграничним матеріалом». На обурення мадярів, що їх худоба і так найкраща, редакція «Комара» зауважила: «Один нарід, одна худоба» [6, с. 3]. Яскраво ця тема висвітлювалася насамперед засобами карикатури. Проте й текстові матеріали відзначалися гостротою та влучністю висловлювань, дотепністю образів, анекдотичністю сюжетів. Героями сюжетів виступають як реальні особи, так і вигадані.

Грицько Муха (приналежність псевдоніма не встановлена) у циклі фейлетонів, присвячених розкриттю теми виборів в Карпатській Україні, створив збірний образ польського кореспондента пана Мергеля. Цей журналіст начебто має завдання від польського радіо і від агентства телеграфічного висвітлювати згадану тему. Історичні факти свідчать, що польська влада мала крайньо негативне ставлення до самого факту існування Карпатської України і до особи Августина Волошина. А самі вибори очільника нового державного утворення всіляко обривувалися. Преса масово писала про підкупи, небажання мешканців брати участь у виборах, зневіру, невпевненість. Цим темам присвячено фейлетони Грицька Мухи «Пан Мергель і мряка» та «Виборча ковбаса».

Фейлетон «Пан Мергель і мряка» написаний у формі репортажу Мергеля з його подорожі до Карпатської України (у творі – «Закарпацка Русь»). За сюжетом він приїжджає вночі. Навкруги темно, як «муринові в кулаці». Репортажист зауважує, що там, де править Волошин, «темно через цілу ніч». До того ж, їхати неможливо, бо всю дорогу займають військові. Та й доріг тут нема, лише самі ями. Далі він порівнює, які вигідні дороги в «малопольщі». Після того, як журналіст витягає своє авто з ями і може їхати, його

наздоганяє нове лихо – мряка. А тим часом Волошин сидить в Хусті й організовує «січовників». Фейлетон переповнений сарказмом. Волошин показується як винуватець всіх лих не лише пана Мергеля, а й поганої комунікації, задля налагодження якої радіо й відправило його в це відрядження. У тексті репортажу Мергель не забуває зневажливо згадати «всякі “Нові Часи”», які захоплюються порядками на “Русі”, «а тим часом прошу: навіть така комунікація там в оплаканому стані; по дорогах темно, часті мряки, а уряд Волошина навіть пальцем не кивне». Завершується репортаж риторичним запитанням: «Як цілий культурний світ може на це глядіти?» [7, с. 4].

У фейлетоні Гриця Мухи «Виборча ковбаса» знову з’являється пан Мергель. Він розповідає по радіо про всі виборчі неподобства, які чинить А. Волошин. Цього разу кореспондент мав завдання зробити фотографії, як «січовники посипають виборцям сіллю хвості», щоби тільки пригнати їх на вибори. Пан Мергель не зміг того зробити, бо «січовники роблять то дискретно». Але йому таки вдалося зібрати цікавий матеріал.

Композиційно фейлетон Грицька Мухи «Виборча ковбаса» відрізняється від проаналізованого попередньо. Тут головним героєм виступає начебто сусід автора, а насправді теж вигаданий персонаж – українець Андрій Барда. Він дуже любить слухати польське радіо відтоді, як воно почало транслювати репортажі з Карпатської України. Оригінальним є те, що Барда, слухаючи репортаж, вступає з диктором в уявний діалог. В. Габор називає його «вертепним» [1]. Він зі злістю коментує кожен репліку брехливого польського кореспондента. Діалог двомовний, виписаний у стилістиці народної сміхової культури: «Юж другі тидзень содзе тутай в Гушце... – Сидиш, дай Боже, абись уже й не встав...» [8, с. 5]. Коли доходить до повідомлення про побиття греко-католицького священника січовниками, Барда не витримує і з усієї сили буком розбиває приймач. Така несподівана кінцівка повертає читача на початок фейлетону, де йшлося про те, що у Барди цей радіоприймач вже п’ятий. Все стає на свої місця.

Фейлетон має досконалу композицію, що нагадує новелістичну. З врахуванням елементів психологізації він має безперечну художню вартість ширшу, ніж того вимагає жанр фейлетону.

Важливо, що у висвітленні аналізованої тематики сатиричні стріли «Комара» спрямовані не лише в бік поляків, угорців, чехів, росіян і москвофілів, але й на українців, зокрема й українських журналістів. В. Габор особливо відзначає карикатуру «Дві ворони» [5, с. 1]. На ній зображені птиці. Вони сидять на дереві, дивляться на карту Карпатської України і розмовляють про те, що може вже перестати крякати, бо ніхто не слухає. Іронічна репліка «немає ради, події нас випередили!..» критично оцінює оперативність висвітлення подій. Репліка «Ці ворони – це редактори «Діла» Іван Кедрин і Дмитро Паліїв» [1].

З тексту під назвою «Інтерв'ю в Ужгороді» (без зазначення авторства) стає відомо, що газета «Діло» мала в Ужгороді свого кореспондента Р. Голіяна. Мета ставилася шляхетна, але те, як висвітлювалися події, стає предметом насмішки, бо теми були неактуальні, а позиція, як пише «Комар», «рефлексійна» [4, с. 3].

На думку В. Габора, авторам «Комара» «вдалося досягти великого ефекту» у розкритті теми життя Карпатської України завдяки тому, що вони «вдало використовували побутові історії для відображення суспільно-політичних подій, альянсу до галицьких реалій, а в діалоги своїх персонажів нерідко вкраплювали жартівливі елементи вертепного дійства» [1].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. А. Курдидик, який співпрацював одночасно з «Ділом» і «Комарем», можливо, і був автором деяких непідписаних або означених нерозгаданими псевдонімами гострих сатиричних творів, модальність і зміст яких розходилися з політикою статусного і обережного «Діла». Однією з підстав для такої думки може бути збірка публіцистичних статей під назвою «Від Попраду по Тису: Дещо про минуле та сьогочасне Карпатської України»,

опублікована в 1939 році, яка засвідчує, що письменник добре знав цей регіон і переймався його проблемами.

Джерела та література:

1. Габор В. Карпатська Україна у дзеркалі сатирично-гумористичного ілюстрованого журналу «Комар» (1938-1939 рр.): хроніка подій. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0e5ORUiXLUAJ:www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2015/JRN/PDF/14.pdf+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.
2. Дванадцятка. Антологія урбаністичної прози Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ ст. Львів : Авт. проект, вступне слово, бібліогр. відом., наук. ред. та прим. В. Габора. «Піраміда», 2006.
3. *Комар*. 1938. Ч. 4. С. 3.
4. *Комар*. 1938. Ч. 44. С. 3.
5. *Комар*. 1938. Ч. 45. С. 1.
6. *Комар*. 1938. Ч. 49. С. 3.
7. *Комар*. 1939. Ч. 6 С. 4.
8. *Комар*. 1939. Ч. 8. С. 5.
9. Курдидик А. Книга мистців і діячів української культури: перша зустріч мистців Канади і Америки з громадянством. Торонто, 1954. 316 с. С. 138.
10. Сніцарчук Л. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20-30 рр. ХХ ст. Львів, 2001. 236 с. С. 88.
11. Хороб С. Журнал «Поступ» у контексті розвитку української релігійно-християнської літератури Галичини. URL:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ugOcJnyI4MYJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.

References:

1. Habor V. Karpatska Ukraina u dzerkali satyrychno-humorystychnoho iliustrovanoho zhurnalu «Komar» (1938-1939 rr.): khronika podii. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0e5ORUiXLUAJ:www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2015/JRN/PDF/14.pdf+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.

2. Dvanadtsiatka. Antolohiia urbanistychnoi prozy Naimolodsha lvivska literaturna bohema 30-kh rokiv XX st. Lviv : Avt.

proekt, vstupne slovo, bibliohr. vidom., nauk. red. ta prym. V. Habora. «Piramida», 2006.

3. *Komar*. 1938. Ch. 4. S. 3.
4. *Komar*. 1938. Ch. 44. S. 3.
5. *Komar*. 1938. Ch. 45. S. 1.
6. *Komar*. 1938. Ch. 49. S. 3.
7. *Komar*. 1939. Ch. 6 S. 4.
8. *Komar*. 1939. Ch. 8. S. 5.
9. Kurdydyk A. Knyha myststsv i diiachiv ukrainskoi kultury: persha zustrich myststsv Kanady i Ameryky z hromadianstvom. Toronto, 1954. 316 s. S. 138.
10. Snitsarchuk L. Ukrainska satyrychno-humorystychna presa Halychyny 20-30 rr. XX st. Lviv, 2001. 236 s. S. 88.
11. Khorob S. Zhurnal «Postup» u konteksti rozvytku ukrainskoi relihiino-khrystyianskoi literatury Halychyny. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ug0cJnyI4MUI:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.

УДК 821.161. 2-309:27

Елеонора Палихата,

д-р пед. наук, проф. (Тернопіль)

DOI 10.25128/2617-3427 20.52.09

Релігійні мотиви в романі Уласа Самчука «Волинь»

У статті досліджено релігійні мотиви, що проходять провідною лінією в романі Уласа Самчука «Волинь». Висвітлено життя селян, пов'язане з релігією, святкуванням релігійних свят і відпочинком після виснажливої праці на землі й у домашньому господарстві. На прикладі дорослих відображено релігійне виховання дітей в родині, формування моральних чеснот, вироблення кращих рис характеру.

Ключові слова: Самчук, роман «Волинь», релігійні мотиви, духовність.

E. Ya. Palykhata Religious motives in the novel «Volyn» by UlasSamchuk